

Examen VWO

2015

tijdvak 2
woensdag 17 juni
13.30 - 16.30 uur

geschiedenis

Dit examen bestaat uit 29 vragen.

Voor dit examen zijn maximaal 77 punten te behalen.

Voor elk vraagnummer staat hoeveel punten met een goed antwoord behaald kunnen worden.

Als bij een vraag een verklaring of uitleg gevraagd wordt, worden aan het antwoord geen punten toegekend als deze verklaring of uitleg ontbreekt.

Geef niet meer antwoorden (redenen, voorbeelden e.d.) dan er worden gevraagd.

Als er bijvoorbeeld twee redenen worden gevraagd en je geeft meer dan twee redenen, dan worden alleen de eerste twee in de beoordeling meegeteld.

Door de tijd heen

Sinds het schrift bestaat, worden boeken bewaard in bibliotheken. De volgende zes gebeurtenissen hebben te maken met bibliotheken en staan in willekeurige volgorde:

- 1 De paus stichtte een bibliotheek in het Vaticaan waarin veel humanisten de vele Griekse en Romeinse werken lazen die er bewaard werden.
- 2 In Ebla (in het huidige Syrië) openden de bestuurders van de stad een bibliotheek waarin tienduizenden kleitabletten met spijkerschrift werden bewaard. Veel tabletten bevatten de administratie die zij gebruikten om de stad te besturen.
- 3 De hellenistische heerser van Egypte wilde alle boeken die door Griekse en Romeinse wijsgeren werden geschreven, verzamelen en stichtte daarvoor een grote bibliotheek in Alexandrië.
- 4 In de Duitse stad Görlitz werd de *Oberlausitzische Bibliothek der Wissenschaften* gebouwd. Vele verlichte denkers juichten de bouw toe.
- 5 Het eerste betonnen gebouw dat in Hiroshima werd neergezet na het ontploffen van de atoombom, was een bibliotheek voor kinderboeken.
- 6 De eerste openbare bibliotheek werd opgericht in Engeland om de fabrieksarbeiders te beschaven en hen in staat te stellen hun positie te verbeteren.

- 2p 1 Zet deze zes gebeurtenissen in de juiste chronologische volgorde, van vroeger naar later. Noteer alleen de nummers.

Prehistorie en oudheid

In Athene bestond volgens de verhalen de gewoonte om voor het begin van de volksvergadering slaven met touwen die in rode verf waren gedrenkt over de markt van Athene te laten lopen, terwijl ze de burgers richting de vergadering dreven. Een rode vlek op je kleding werd gezien als een teken van slecht burgerschap.

2p 2 Leg uit waardoor deze gewoonte de Atheense democratie beschermdde.

Gebruik bron 1 en 2.

Een interpretatie:

De deugden die elk van beide schrijvers aan de Germanen toeschrijft, weerspiegelen vooral de waarden, die passen bij de eigen tijd van elke schrijver.

4p 3 Licht deze interpretatie toe door bij elke schrijver afzonderlijk:

- de deugd te noemen die hij aan de Germanen toeschrijft en
- een verklaring te geven waarom de schrijver juist deze deugd waardeert vanuit de tijd waarin elke schrijver leeft.

Prehistorie en oudheid

---

bron 1

Rond 98 schrijft de Romeinse auteur Cornelius Tacitus over de Germanen:

Eenmaal op het slagveld gekomen, is het smadelijk voor een leider om in dapperheid te worden overtroffen en voor zijn gevolg om de dapperheid van zijn leider niet te evenaren. Maar een echt levenslange smaad en oneer haalt men zich op de hals als men zijn leider overleeft en dan van het slagveld terugkeert. Hem moeten ze verdedigen en beschermen, hun eigen heldendaden toeschrijven aan zijn roem: dát geldt bij hen als heiligste plicht. De leiders vechten voor de zege, het gevolg voor de leider. Als er bij de eigen stam door langdurige vrede en stilstand niets te beleven is, gaan de meeste jongeren van adel op eigen initiatief naar de stammen die dan in een oorlog verwickeld zijn. Germanen houden namelijk niet van rust. In gevaarlijke situaties kunnen ze zich gemakkelijker doen gelden en om een groot gevolg te onderhouden is geweld en oorlog nodig.

bron 2

Rond 440 schrijft de Romeinse christelijke priester Salvianus van Marseille over de Germaanse stammen die dan binnen het Romeinse Rijk leven:

Wat betreft de levenswijze van de Goten en Vandalen: in welk opzicht overtreffen we hen of kunnen we ons zelfs maar met hen vergelijken? Laat ik het om te beginnen hebben over genegenheid en liefde. God leert ons dat dit de belangrijkste deugden zijn. Hij beveelt ze niet alleen overal in de Heilige Schrift aan, maar ook met zijn eigen mond wanneer hij zegt: "Aan jullie liefde voor elkaar zal iedereen zien dat jullie mijn leerlingen zijn" (Johannes, 13:35). Bijna alle barbaren, tenminste als ze van dezelfde stam zijn en geregeerd worden door dezelfde koning, houden van elkaar, terwijl de Romeinen elkaar vervolgen.

De middeleeuwen

Gebruik bron 3.

Met deze bron zou je de volgende drie conclusies kunnen ondersteunen:

- 1 In Friesland is in de achtste eeuw het hofstelsel in gebruik.
- 2 Karel de Grote doet pogingen zijn rijk te centraliseren.
- 3 De economie van de Friezen is voor die tijd bijzonder.

3p 4 Toon bij elke conclusie aan dat de bron deze conclusie ondersteunt, telkens met een verwijzing naar de bron.

Enkele gebeurtenissen uit de geschiedenis van Deventer, die te maken hebben met de manier waarop de stad stadsrechten kreeg:

- 1 In 1114 verleende keizer Henrik V aan Godebald, bisschop en vorst van het Sticht Utrecht (waartoe Deventer behoorde), de ring en bisschopsstaf ter bevestiging van zijn verkiezing tot bisschop van Utrecht.
- 2 In 1118 bevestigde Godebald, met andere bisschoppen, dat Hendrik V in de kerkelijke ban werd gedaan nadat de keizer in conflict was geraakt met de paus.
- 3 In 1122 raakte Godebald in conflict met de stad Utrecht waarna keizerlijke troepen de burgers van Utrecht te hulp schoten. De keizer won met steun van de inwoners van Deventer en de bisschop werd gevangen gezet.
- 4 In 1123 ontving Deventer van Hendrik V stadsrechten.

Op grond van deze gebeurtenissen concludeer je dat de verkrijging van stadsrechten door Deventer past bij verschillende kenmerkende aspecten van de middeleeuwen.

4p 5 Leg bij twee van deze gebeurtenissen uit, welk verschillend kenmerkend aspect uit de middeleeuwen daarbij past.

De middeleeuwen

---

bron 3

Omstreeks 790 worden, in opdracht van de Frankische koning Karel de Grote, de wetten van door hem veroverde gebieden opgetekend. Op basis hiervan werden definitieve wetten opgesteld waarbij de Frankische, christelijke wijze van rechtsspraak werd opgelegd. Enkele artikelen uit de *Lex Frisionum* (wet van de Friezen):

52. Als hij (de dader) de buik verwondt, boet hij 12 solidi¹⁾.
53. Als hij de darm verwondt, boet hij 18 solidi, als hij de darm doorboort, 24.
54. Als hij tot de maag verwondt, boet hij 12 solidi.
55. Als zijn zwaard de maag beroert, en verwondt, boet hij 18 solidi; als de maag doorboord wordt, 24.
56. Als de darmen uit de wond naar buiten komen en weer naar binnen gedrukt worden, wordt met 4 solidi bovenop de boete voor de wond geboet; als van het vet iets naar buiten komt, en afgesneden wordt, boet hij 4 solidi.

(...)

Epiloog:

Dit alles heeft betrekking op de vrije man. De boetes voor (verwondingen toegebracht aan) een edelman echter, hetzij voor wonden en slagen en voor alles wat hierboven geschreven is, worden vastgesteld met een derde deel meer.

De boetes voor (verwondingen toegebracht aan) een horige, hetzij voor wonden, hetzij voor slagen, hetzij voor verlammingen en voor alles wat hierboven geschreven is, zijn de helft minder dan voor een vrije man.

noot 1 Eén solidus (meervoud solidi) is een munt overeenkomend met 36 penningen.

Vroegmoderne tijd

Gebruik bron 4.

Een bewering:

Door het werk van Arabische geleerden als Albucasis is er continuïteit tussen de Grieks-Romeinse en de West-Europese cultuur.

2p **6** Geef aan:

- welke continuïteit dat is en
- welke verandering de Renaissance hierin bracht.

Gebruik bron 5.

Een bewering:

Uit dit bronfragment blijkt, dat de Satisfactie wel past bij de Pacificatie van Gent, maar niet bij de Alteratie van Amsterdam.

3p **7** Ondersteun deze bewering door de strekking van de Satisfactie te vergelijken met de strekking van de Pacificatie van Gent en met de Alteratie.

Gebruik bron 5.

Uit de Satisfactie blijkt, dat de godsdienstpolitiek van Willem van Oranje succesvol is.

3p **8** Toon dit aan door aan te geven:

- zonder bron welke godsdienstpolitiek Willem van Oranje voorstond en
- zonder bron wat hij daarmee wilde bereiken en
- met bron waardoor de overeenkomst met Amsterdam een overwinning voor zijn opvatting is.

Gebruik bron 6.

Uit deze bron blijkt dat omstreeks 1588 de opstandige Nederlandse gewesten staatkundige problemen hebben die met elkaar samenhangen.

3p **9** Geef aan:

- welke twee staatkundige problemen uit dit fragment naar voren komen en
- zonder bron welke oplossing voor deze problemen na het vertrek van Leicester werd gekozen.

Voor de Spaanse koning is informatie over de relatie tussen de Republiek en Engeland (*zie bron 6*) juist in 1588 erg belangrijk.

2p **10** Leg dit uit.

Gebruik bron 7.

De opvatting die Gerard Noodt in deze rede uiteenzet, vertoont overeenkomst met ideeën van Locke.

- 2p 11 Geef aan welke overeenkomst er bestaat tussen:
- de opvatting van Noodt en de opvatting van Locke over het bestuur van een staat en
  - de opvatting van Noodt en de opvatting in het Plakkaat van Verlatinge hierover.

Gebruik bron 8.

In deze bron geeft Diderot zijn visie op het stadhouderschap in de Republiek.

- 3p 12 Toon aan:
- met een voorbeeld uit de bron dat deze visie verlicht te noemen is en
  - dat Diderot in deze bron kritiek geeft op de staatsinrichting van Frankrijk.

Twee gegevens:

- 1 In 1793 voerde de radicale Franse regering een nieuwe jaartelling in. Met terugwerkende kracht werd het jaar 1792 gekozen als jaar 1 van de nieuwe kalender.
- 2 In 1806 keerde Frankrijk onder Napoleon (na zijn keizerskroning in 1804) terug naar de christelijke jaartelling.

- 2p 13 Geef bij elke keuze aan, op welke politieke overweging deze mogelijk was gebaseerd.

In 1796 besloot het bewind in Nederland:

"Er kan of zal geen bevoorrechte of heersende kerk in Nederland geduld worden, alle plakkaten en resoluties (besluiten) der gewezen Staten-Generaal, uit het oude stelsel der vereniging van kerk en staat geboren, worden beschouwd als vernietigd."

- 2p 14 Leg uit dat dit besluit past bij twee verschillende kenmerkende aspecten van die tijd.

Vroegmoderne tijd

---

bron 4

De islamitische wetenschapper Albucasis (Abu al-Qasim al-Zahravi) schrijft in Cordoba (Spanje) omstreeks 1000 een geïllustreerd handboek voor de chirurgie voor studenten in de geneeskunde. In de inleiding schrijft hij:

De geneeskunst is veelomvattend en het is noodzakelijk voor de beoefenaar dat hij, voordat hij de geneeskunst uitoefent, getraind is in de anatomie zoals Galenus¹⁾ die heeft beschreven. Hierdoor is hij volledig bekend met de functie, vormen en eigenaardigheden van de ledematen; ook hoe zij zijn verbonden en hoe zij kunnen worden gescheiden. Tevens moet hij een volledig begrip hebben van de botten, pezen en spieren, hun aantallen en aanhechtingpunten en ook de bloedvaten (zowel aders als slagaders) met hun onderlinge samenhang. En zoals Hippocrates²⁾ zei: "Hoewel er vele dokters in naam zijn, zijn er slechts weinigen in werkelijkheid, vooral op chirurgisch gebied." Want degene die niet geoefend is in alle anatomie zoals we hebben beschreven, zal onvermijdelijk fouten maken die levensbedreigend zijn.

noot 1 Galenus is een Griekse geleerde uit de tweede eeuw.

noot 2 Hippocrates is een Griekse arts uit de vijfde-vierde eeuw voor Christus.

bron 5

In februari 1578 sluit het stadsbestuur van Amsterdam zich aan bij Willem van Oranje en de Staten van Holland in hun strijd tegen Spanje. Het stadsbestuur wil dit alleen doen in ruil voor bepaalde afspraken, vastgelegd in de 'Satisfactie'. Een aantal afspraken hieruit:

Ten eerste dat te Amsterdam, (...) geen ander geloof zal mogen worden gepredikt, onderwezen of uitgeoefend dan het oude, rooms-katholieke geloof. Dat niemand, wat zijn stand, verdienste of functie ook mag zijn, iets mag doen of beramen dat is gericht tegen de algemene rust en vrede of meer in het bijzonder tegen het rooms-katholieke geloof en zijn geloofsoefeningen. Maar de godsdienstplakaten, de bijbehorende regelingen en strafuitvoeringen worden buiten werking gesteld en blijvend afgeschaft, zodat iedereen, wat zijn functie, verdienste of stand ook is, in alle vrijheid en veiligheid in deze stad zich kan uitspreken, handelen en leven en zonder gedwongen te zijn om aan bepaalde ceremoniën van de genoemde rooms-katholieke religie mee te doen en zonder bloot te staan aan aanhouding, arrestatie of gevaar. Dat niemand hinder of last ondervindt wanneer hij overdag op het passende tijdstip gaat naar en komt van een gereformeerde prediking of dienst die buiten de stad Amsterdam wordt gehouden.

bron 6

Een Spaanse informant schrijft in februari 1588 een brief naar Spanje waarin hij een weergave geeft van uitlatingen van de Engelse koningin Elisabeth over de Nederlandse gewesten:

Elisabeth zond de graaf van Leicester naar de gewesten, met de bedoeling dat hij hun middelen zou beheren, maar zij voerden de dingen op hun manier uit en gaven hem de schuld. Ze gaven hem de titel van landvoogd, hetgeen hij accepteerde zonder haar toestemming en op die manier zette hij zijn bestaan en zijn bezittingen op het spel en hij riskeerde ook het ongenoegen van zijn koningin. Maar welk gezag hebben ze hem gegeven nadat hij dit offer voor hen had gebracht? Ze waren simpelweg met mensen aan het spelen. Leicester was een man van eer, en zou als zodanig moeten worden behandeld. Als zij (Elisabeth) zelf het aanbod had geaccepteerd dat ze haar hadden aangeboden, mijn hemel! Dan hadden ze gemerkt dat zij zich niet zo zou hebben laten behandelen.

Toelichting

In 1585 wordt de Engelse graaf Leicester door enkele gewesten tot landvoogd in de Noordelijke Nederlanden benoemd. Na verschillende conflicten met die gewesten wordt hij in 1587 uit zijn functie gezet en teruggestuurd naar Engeland.

bron 7

In 1699 houdt Gerard Noodt bij zijn afscheid als rector van de Leidse universiteit een rede in het Latijn. In die rede stelt hij:

U zult, zo meen ik, ervan overtuigd zijn, dat de oppermachtige overheid, of welke andere benaming men hem wenst te geven, niet door de hemel is gezonden, maar met algemene toestemming van de burgers is aangesteld. U zult duidelijk genoeg gezien hebben dat iedereen, vorst of regeerder, indien hij zich overeenkomstig zijn waardigheid en aanstelling gedragen wil, erkennen moet dat hij wel degelijk aan de wetten onderworpen is en dat hij zich nooit moet verbeelden boven alle wetten verheven te zijn, dat hij zijn macht niet moet afmeten naar zijn eigenzinnigheid maar naar het welzijn van de maatschappij. Dat, als hij die macht op een andere wijze gebruikt, hij dan ook niet als vorst of overheid, maar als dwingeland te werk gaat. En uiteindelijk, dat hij bij zo'n handelswijze, op grond van goddelijk en menselijk recht, door zijn onderhorigen kan en mag worden beteugeld of gestraft.

bron 8

Tussen 1781 en 1782 publiceert de Franse Verlichter Diderot in een tijdschrift een reisverslag van zijn bezoek aan de Republiek. Over het stadhouderschap schrijft hij:

De stadhouder hoorde dat er een zeer kritisch boek zou verschijnen onder de titel *De zinloosheid van het stadhouderschap*; hij stelde alles in het werk om te voorkomen dat het gedrukt zou worden. Daarop zeiden de rechters tegen hem: "Of het is niet waar en in dat geval maakt het niet uit of het boek gepubliceerd wordt; of het is wel waar en in dat geval is het goed dat men het weet." Het zou niet moeilijk zijn om nog een tweede boek te schrijven waarin zou kunnen worden aangetoond dat het erfelijk stadhouderschap een slechte zaak is. De stadhouder, die slechts generaal van de troepen is, heeft niet het voorrecht als groot bevelhebber te worden geboren. Door dit ambt binnen dezelfde familie te houden heeft men, volgens mij, het geheim gevonden om een reeks onbekwame lieden aan het hoofd van het leger te plaatsen. Deze instelling is in een democratie net zo belachelijk als ze in een monarchie zou zijn. (...) In een goed georganiseerde maatschappij behoren geen erfelijke ambten te bestaan; de mensen moeten op grond van hun capaciteiten worden benoemd.

Door de tijd heen

De volgende zes gebeurtenissen hebben te maken met nationalisme in de negentiende en twintigste eeuw in Europa:

- 1 In Wenen negeerden de staatslieden tijdens het Congres het opkomend nationalisme doordat zij de situatie van vóór de Franse Revolutie zoveel mogelijk herstelden.
- 2 Na de val van de Muur maakten veel volkeren zich los uit de Sovjet-Unie en stichtten een eigen staat.
- 3 Met een beroep op hun nationale gevoelens liet de Franse legerleiding Parijse taxichauffeurs soldaten aanvoeren om de Slag bij de Marne uit te vechten.
- 4 In Frankfurt kwam een parlement bijeen waarin werd geprobeerd door onderhandelingen de Duitse eenheid tot stand te brengen.
- 5 In Brussel brak een opstand uit tegen koning Willem I.
- 6 In de Spiegelzaal van het paleis van Versailles werd het Duitse keizerrijk uitgeroepen.

2p **15** Zet deze zes gebeurtenissen in de juiste chronologische volgorde, van vroeger naar later. Noteer alleen de nummers.

Moderne tijd

In 1866 brak in Maastricht een cholera-epidemie uit. Als gevolg van deze zeer besmettelijke ziekte overleden 298 inwoners, waarvan 295 arbeiders en armen. Deze cijfers komen uit een overheidsrapport, waarin per straat werd bijgehouden waar slachtoffers vielen.

- 6p **16** Leg uit welke oorzaak-gevolgrelatie er bestond tussen:
- de Industriële Revolutie en deze epidemie en
  - de belangstelling van de overheid voor deze epidemie en de sociale kwestie en
  - de sociale kwestie en de voortschrijdende democratisering.

Stel, je maakt een tentoonstelling over de geschiedenis van Afrika in de negentiende eeuw. Je wilt de periode van het modern imperialisme in Afrika laten beginnen met de Conferentie van Berlijn (1884-1885).

- 1p **17** Geef een argument voor de keuze van deze conferentie als beginpunt.

Gebruik bron 9.

Veel historici zijn van mening dat de uitspraken van Von Hindenburg een grote invloed hebben gehad op de stabiliteit van de Republiek van Weimar.

- 3p **18** Ondersteun deze interpretatie door aan te geven:
- waar Von Hindenburg de rijksregering en politieke partijen van beschuldigt en
  - welk motief Von Hindenburg heeft voor deze beschuldiging en
  - welke invloed deze beschuldiging heeft gehad op de stabiliteit van de Republiek van Weimar.

Gebruik bron 10.

- 2p **19** Leg uit dat het *Stahlhelmmanifest* zich tegen het Dawesplan keert.

Gebruik bron 10.

Uit deze bron blijkt dat er veel overeenkomsten bestaan tussen opvattingen van *Stahlhelm* en bepaalde nazi-ideeën.

- 2p **20** Noem twee van die overeenkomsten, een op het gebied van het Duitse expansionisme en een op het gebied van het bestuur van Duitsland.

Gebruik bron 11.

Tekenaar Karl Arnold geeft in zijn prent een mening weer over ontwikkelingen in de Duitse samenleving in 1933.

- 4p **21** Geef aan, telkens met een verwijzing naar de bron, welke mening hij hier weergeeft over:
- de rol van de NSDAP in het Duitse bestuur en
  - de burgerrechten in Duitsland.

Een bewering:

Voor iemand die op de hoogte is van de opvattingen van Von Hindenburg in 1919 (*zie bron 9*) komt de maatregel over de vlaggen uit 1933 (*zie bron 11*) niet als een verrassing.

2p **22** Ondersteun deze bewering.

Gebruik bron 12.

Bij deze bron passen twee conclusies:

- 1 Er bestaat een verband tussen het totalitaire karakter van het naziregime en deze medische experimenten.
- 2 Deze medische experimenten zijn gericht op het versterken van de Duitse *Volksgemeinschaft* in Europa.

2p **23** Ondersteun elk van beide conclusies met de bron.

Gebruik bron 13.

Tekenaar Herblock geeft in deze prent een mening weer over het doel van het Marshallplan.

4p **24** Licht deze prent toe door aan te geven:

- met twee verwijzingen naar de bron welke mening de tekenaar hier weergeeft en
- zonder bron wat de officiële opvatting in de Sovjet-Unie was over het Marshallplan.

Gebruik bron 14.

In deze prent geeft de tekenaar een mening weer over de buitenlandse politiek van president Johnson in 1964 in Zuidoost-Azië.

4p **25** Licht deze prent toe door:

- met een verwijzing naar de prent uit te leggen welke boodschap door de prent wordt weergegeven en
- zonder bron aan te geven waardoor Johnson zijn beleid veranderde en
- zonder bron aan te geven wat die verandering inhield.

Een historicus beschreef de Brezjnev-doctrine als de Russische tegenhanger van de Truman-doctrine.

2p **26** Leg met de kern van de Brezjnev-doctrine uit welke redenering hij daarbij volgde.

Tussen het loslaten van de Brezjnev-doctrine door Michael Gorbatsjov en de val van de Berlijnse Muur bestaat een verband.

2p **27** Leg uit welk verband dit is.

Gebruik bron 15.

Een interpretatie:

Het Angola-comité legt in dit affiche een verband tussen twee kenmerkende aspecten van de twintigste eeuw.

- 2p **28** Licht deze interpretatie toe door die twee kenmerkende aspecten telkens te verbinden aan een onderdeel van de bron.

In de jaren 1960 brengt het Amerikaanse platenlabel Columbia een aantal albums uit met protestliederen van Bob Dylan. Eind jaren zestig adverteert Columbia onder de leuze: *The Revolutionaries are on Columbia* (de revolutionairen zitten bij Columbia).

Het repertoirebeleid van Columbia past bij een ontwikkeling uit de jaren zestig.

- 2p **29** Noem die ontwikkeling en geef aan welk verband er bestond tussen deze ontwikkeling en een kenmerkend aspect van de moderne tijd.

Moderne tijd

---

bron 9

Op 18 november 1919 legt veldmaarschalk Paul von Hindenburg een verklaring af tegenover een onderzoekscommissie van het Duitse parlement. De opdracht van de commissie is vast te stellen wie er verantwoordelijk is geweest voor het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog en de Duitse nederlaag:

Toentertijd hoopten wij nog dat de wil om te overwinnen alles zou overheersen. Toen wij ons ambt op ons namen¹⁾, deden wij de rijksregering een reeks voorstellen. Het doel van die voorstellen was alle nationale krachten samen te bundelen om te komen tot een snelle en gunstige afloop van de oorlog. (...) Wat er uiteindelijk van onze voorstellen terecht is gekomen, deels door de invloed van de (politieke) partijen, is bekend. Ik wilde enthousiaste medewerking, maar werd geconfronteerd met verzuim en nalatigheid. (...) We hebben nog dikwijls de rijksregering gewaarschuwd. (...) Onze herhaalde verzoeken te zorgen voor strenge discipline en strenge wetgeving werden niet ingewilligd. Op zo'n manier moesten onze militaire operaties wel mislukken. Het moest wel tot een ineenstorting komen; de revolutie vormde slechts het sluitstuk.

Een Engelse generaal heeft terecht gezegd: "Het Duitse leger is in de rug gestoken". De kern van het leger heeft geen schuld. Zijn prestatie verdient evenveel bewondering als die van de officieren. Wie er schuld heeft, is duidelijk bewezen. Als er nog bewijs nodig zou zijn, dan wordt dat gegeven door de uitspraak van die Engelse generaal en de mateloze verbazing van onze vijanden over hun overwinning.

Dat is in hoofdlijnen het verhaal van het tragische verloop van de oorlog voor Duitsland. En dit na een reeks daverende successen op alle fronten, na een prestatie van leger en volk die niet genoeg kan worden geprezen.

noot 1 In augustus 1916 trad er een nieuwe legerleiding aan met Von Hindenburg als opperbevelhebber.

bron 10

Op 8 mei 1927 vaardigt *Stahlhelm*, een vereniging van veteranen uit de Eerste Wereldoorlog, in Berlijn een manifest uit:

Stahlhelm kondigt de strijd af tegen alle meegaandheid en lafheid, die het bewustzijn van eer van het Duitse volk verzwakken en vernietigen door afstand te doen van het recht en de wil op zelfverdediging.

Stahlhelm eist de erkenning van een nationale staat voor alle Duitsers, herstel van het Duitse recht op zelfverdediging, de effectieve herroeping van de afgedwongen erkenning van schuld aan de oorlog, en het herstel van alle oorlogsschade op basis van de collectieve aansprakelijkheid van alle volken die verantwoordelijk zijn voor de wereldoorlog.

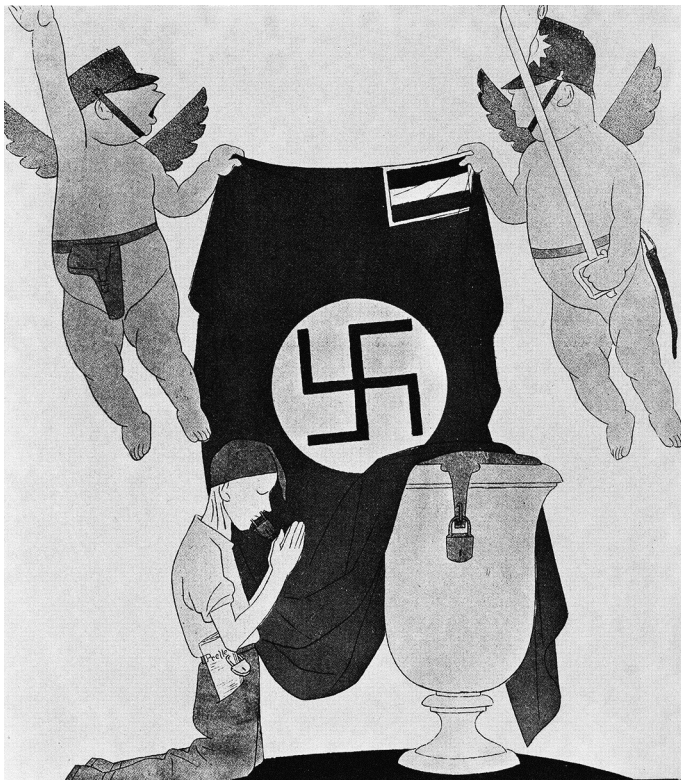
Het economische en sociale lijden van ons volk wordt veroorzaakt door gebrek aan *Lebensraum* (leefruimte) en grondgebied om in te werken.

Stahlhelm ondersteunt een buitenlandse politiek die de mogelijkheid opent tot hervestiging van het Duitse bevolkingsoverschot en die levensvatbare culturele, economische en politieke banden onderhoudt tussen deze gebieden en het oorspronkelijke moederland.

Stahlhelm omarmt de overtuiging dat het lot van het Duitse volk alleen mag worden bepaald door een sterk leiderschap, dat in staat en bereid is verantwoordelijkheid te dragen. *Stahlhelm* eist daarom meer bevoegdheid voor de president van het rijk, de bescherming van het welzijn van de natie en het volk tegen de grillen van parlementaire ad-hoc-overeenkomsten en wisselvalligheden.

bron 11

Op 12 maart 1933 verschijnt deze prent van Karl Arnold op de voorpagina van het Duitse weekblad *Simplicissimus*:

Vertaling

Titel

Over de grondwet van het Duitse rijk.

Onderschrift

Het Duitse rijk is een republiek. De staatsmacht berust bij het volk. De kleuren van het rijk zijn zwart-rood-goud.

Toelichting

Na de verkiezingsoverwinning van de NSDAP op 5 maart 1933 bepaalt de Duitse president Von Hindenburg dat op Herdenkingsdag, de dag waarop sinds 1919 de tijdens de Eerste Wereldoorlog gesneuvelde Duitse soldaten worden herdacht, de zwart-wit-rode vlag van het keizerrijk **en** de hakenkruisvlag gehesen moeten worden.

Het onderschrift is de tekst van artikel 1 en 3 uit de grondwet van de Republiek van Weimar, waarin ook de kleur van de vlag wordt bepaald.

De figuur linksboven draagt de pet van de SA, de knokploeg van de nationaalsocialisten.

De figuur rechtsboven draagt een politiepet en heeft zijn hand op een zwart-wit-rode vlag.

De knielende figuur voor de stembus is Michel, de personificatie van Duitsland.

Op de krant in zijn zak staat "pers".

bron 12

De SS, de naziorganisatie die de concentratiekampen beheert, laat door Duitse artsen sterilisatie-experimenten uitvoeren op gevangenen. In oktober 1941 schrijft een arts die later bij de proeven betrokken wordt, aan Heinrich Himmler, de leider van de SS:

Als het zou lukken om op grond van dit onderzoek zo snel mogelijk een medicament samen te stellen dat na betrekkelijk korte tijd een ongemerkte sterilisatie bij mensen teweegbrengt, dan staat ons een nieuw doeltreffend wapen ter beschikking.

Alleen al de gedachte dat de drie miljoen (Russische) bolsjewisten die zich momenteel in Duitse gevangenschap bevinden, gesteriliseerd zouden kunnen worden, zodat ze als arbeiders gebruikt kunnen worden, maar uitgeschakeld zijn voor de voortplanting, opent wijde perspectieven.

bron 13

Op 29 september 1947 ontvangt president Truman een groep Amerikaanse politici in het Witte Huis om te praten over het bedrag dat zestien Europese landen vlak daarvoor hebben gevraagd aan Marshallhulp. In de *Washington Post* van 30 september 1947 verschijnt hierover deze politieke prent van Herblock:

“Why Don't You Wait And Buy Another One Of These?”

September 30, 1947

Vertaling

Titel: Waarom wacht je niet even en koop je nog één van deze?

Op het achterste voertuig staat: \$ 331.000.000.000 voor de oorlog.

Op het voorste voertuig staat: \$19.000.000.000 Europese aanvragen voor Marshallplan voor de vrede.

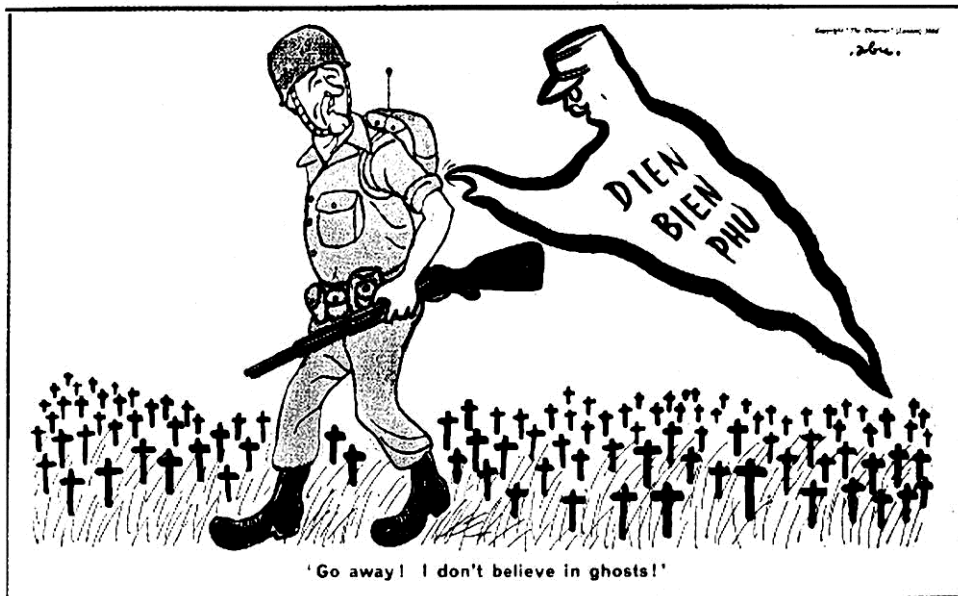
Toelichting

De figuur links is Uncle Sam, symbool van de Verenigde Staten, de figuur rechts is Mars, de Romeinse oorlogsgod.

bron 14

Een tekening van Abu Abraham in de Britse krant *The Observer*, 24 mei 1964:

MAY 24, 1964

Ondertitel

"Ga weg! Ik geloof niet in spoken!"

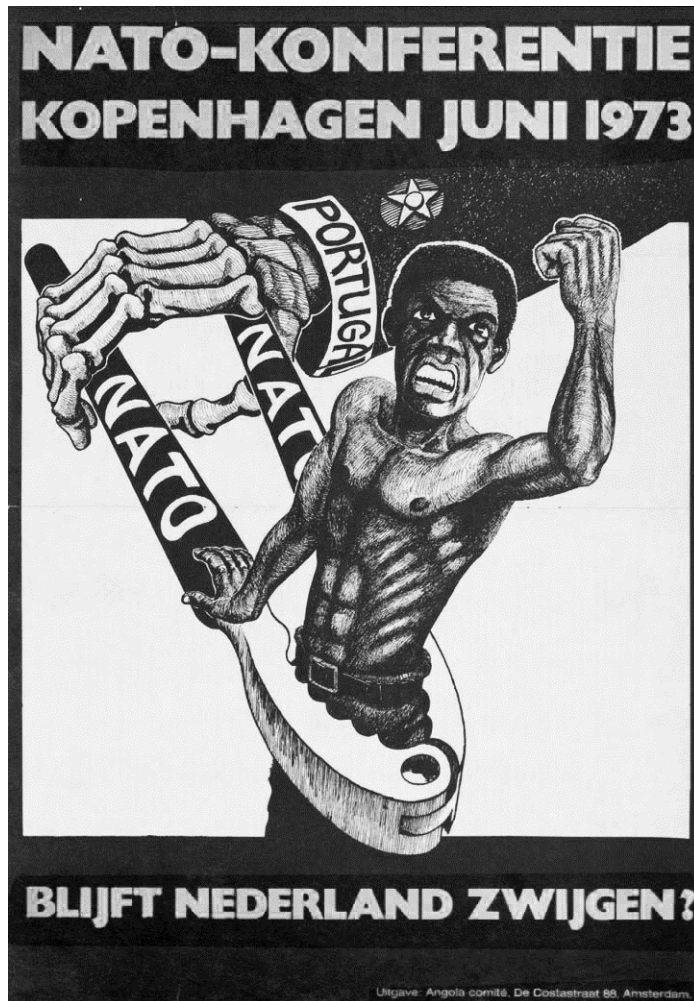
Toelichting

De soldaat is de Amerikaanse president Johnson, op de geest staat "Dien Bien Phu".

bron 15

Een affiche van het Nederlandse Angola Comité uit 1973:

Toelichting

NATO is de Engelse afkorting voor de Navo, de Noord-Atlantische Verdragsorganisatie, waarvan zowel Nederland als Portugal lid zijn.

Het Angola Comité is een in 1961 opgerichte Nederlandse actiegroep tegen het kolonialisme van Portugal in zuidelijk Afrika.

Vanaf 1976 verbreedt de actiegroep zijn werkterrein naar geheel zuidelijk Afrika en verandert zijn naam in Komité Zuidelijk Afrika.

Bronvermelding

Een opsomming van de in dit examen gebruikte bronnen, zoals teksten en afbeeldingen, is te vinden in het bij dit examen behorende correctievoorschrift, dat na afloop van het examen wordt gepubliceerd.